

พลังวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ในความเคลื่อนไหวในการจัดการความรู้ และสืบสานภูมิปัญญาจากท้องถิ่นสู่ภูมิภาค

พิเชฐ สายพันธ์^{1*} สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์² ชนัญญ์ เมฆหมอก³

Cultural and Ethnic Power in Local Knowledge Organization Movement and Inheritance of Wisdom from Local to Region

Pichet Saiphan^{1*} Somrak Chaisingkananont² Chanan Mekmok³

Received 17/07/2022

Revised 30/10/2022

Accepted 08/12/2022

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นผลจากโครงการวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาด้วยพลังวัฒนธรรมและชาติพันธุ์จากท้องถิ่นสู่อาเซียน” ที่ได้รับทุนสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นแนวทางของการเคลื่อนไหวในการทำงานด้านการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา โดยอาศัยกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ท้องถิ่น และบริบทร่วมกับภูมิภาค โครงการมีจุดมุ่งหมายในการสร้างความร่วมมือแบบเครือข่ายในการทำงานอย่างกว้างขวางมากขึ้นระหว่างชุมชนสู่ท้องถิ่นและภูมิภาค ซึ่งเป็นผลของการปรับตัวจากแนวคิด “รากเหง้าดั้งเดิม” “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “การจัดการศึกษาบนฐานชุมชน” เข้ามาใช้ร่วมกันและบูรณาการเป็นชุดมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การจัดการศึกษาบนฐานชุมชน” ในความเคลื่อนไหวการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญา โดยมีทิศทางไปสู่จุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกับสภาวะการณ์ของความเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกปัจจุบัน คือ เพื่อการธำรงความเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์วัฒนธรรมให้เด่นชัดขึ้น และเพื่อความเข้าใจพหุวัฒนธรรมในชุมชนและท้องถิ่นสำหรับการดำเนินชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงโดยวิถีของชุมชนปฏิบัติการ

คำสำคัญ: การศึกษาบนฐานชุมชน ชุมชนปฏิบัติการ ความเคลื่อนไหวการจัดการความรู้ท้องถิ่น

^{1*} คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Faculty of Sociology and Anthropology Thammasat University.

E-mail: phanpichet@gmail.com

² สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

School of Liberal Arts Walailak University

E-mail: somrakmam@gmail.com

³ นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

E-mail: chanan_lenin@hotmail.com

* Corresponding author e-mail: phanpichet@gmail.com

Abstract

This article is a result from the research project titled “Local Knowledge Organization Movement in Ethnic and Cultural Wisdom Inheritance from Local to ASEAN”, funded by The Thailand Research Fund (TRF), Research for Locals Division. Qualitative research methodology and participatory action research were employed. The project results showed that the local knowledge organization movement has been implemented since 2007 by The Youth for Wisdom Inheritance Organization Network, which is an example of ‘The New Social Movement’, to reflect the linkage between the community, the locals and regionally mutual contexts. The project aimed to significantly develop more extensive network from the communities to the locals and the regions. This resulted from the adaptation from the concepts of ‘original grassroots’, ‘community culture’, ‘local wisdoms’ and ‘community-based learning management’ that were mutually employed and integrated into the new paradigm of “cultural primordialism - inherit wisdom - community-based learning” for local knowledge organization movement and inheritance of wisdom with an aim aligned with current situations of social movement to manifestly sustain ethnicity, ethnic identity and cultural identity, and to understand multiculturalism in communities and locals for living among changes with the approach of communities of practice.

Keywords: community-based learning, communities of practice, local knowledge organization movement

บทนำ

งานศึกษานี้ทำความเข้าใจความเคลื่อนไหวในการพัฒนาท้องถิ่นผ่านกระบวนการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาในด้านวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ ร่วมกับการพัฒนาศักยภาพการวิจัยของกลุ่มนักวิจัยในพื้นที่หรือนักวิจัยท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการวิจัยที่สอดคล้องกับการเข้าถึงปัญหาและสถานการณ์ท้องถิ่นอย่างเข้าใจ สามารถประยุกต์และพัฒนากระบวนการวิจัยในท้องถิ่นให้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีประเด็นสำคัญที่งานวิจัยให้ความสนใจพิจารณา คือ แนวความคิดที่มีผลต่อแนวทางในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ (learning process approach) ชุมชนปฏิบัติการ (communities of practice) กับการเรียนรู้ และวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ (culture of learning) หรือวิถีการเรียนรู้ เพื่อนำมาปรับใช้ให้เข้ากับวิธีการที่เหมาะสมในกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นหรือชุมชน ตลอดจนการให้ความสำคัญต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระดับที่กว้างขึ้นจากท้องถิ่นต่าง ๆ ในแต่ละภาคของประเทศไทยสู่ความสัมพันธ์ระดับภูมิภาค ซึ่งจำเป็นต้องอธิบายชุมชนและท้องถิ่นในมิติที่อยู่ร่วมกันภายใต้กระแสการเคลื่อนไหวทางความคิดและแนวทางปฏิบัติในรัฐไทยกับภูมิภาคด้วย

จากการสำรวจที่มาของอิทธิพลทางความคิดที่มีผลต่อกระบวนการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาในการวิจัยครั้งนี้ ทำให้เห็นวาทะทัศน์ด้านวัฒนธรรมในสังคมไทยในช่วงก่อน พ.ศ. 2500 เป็นการศึกษาวัฒนธรรมที่นักวิชาการไทยผสมผสานความรู้เรื่องวัฒนธรรมตามแบบจารีตประเพณีกับนิยามวัฒนธรรมแบบตะวันตก แต่ก็มีงานจำนวนน้อยมากที่จะใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีมาอธิบายความรู้ว่าด้วยวัฒนธรรมตามแนวทางของการศึกษาจากตะวันตกอย่างจริงจัง งานส่วนใหญ่อาศัยการพรรณนารายละเอียดทางวัฒนธรรม เช่น งานของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค, 2498) ชุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนพันธุ์, 2471) พระยาอนุมานราชธน (2478, 2483) หลวงวิจิตรวาทการ (2499) ต่างก็แสดงที่มาเชิงประวัติและ

วัฒนธรรมทางภาษาในฐานะที่ภาษาไทยมีกำเนิดดั้งเดิมร่วมกัน แสดงให้เห็นการใช้มโนทัศน์รากเหง้าดั้งเดิม⁴ (primordialism) เป็นแกนสำคัญในการประกอบสร้างวัฒนธรรมในสังคมไทยแบบชาตินิยมไทย ซึ่ง สายชล สัตยานุรักษ์ (2557, หน้า 16) เสนอว่างานเหล่านี้คือ การพยายามสร้างความหมายให้กับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ต้องการสร้างความหมายของประวัติศาสตร์ชาติไทยด้วยการรวบรวมท้องถิ่นต่าง ๆ ผนวกเข้ากับศูนย์กลางของกรุงเทพฯ ในเวลานั้น เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ (unity) ภายใต้โครงความคิดของประวัติศาสตร์ที่มีรากเหง้ากำเนิดร่วมกัน

มโนทัศน์รากเหง้าดั้งเดิมจึงกลายเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการอธิบายลักษณะวัฒนธรรมในสังคมไทย โดยไม่สนใจความแตกต่างและหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีผลต่อการศึกษาทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะในการศึกษาความเป็นมาของชนชาติไทยร่วมกับแนวคิดเรื่อง “เชื้อชาติไทย” (Thai race) พร้อมกับการเติบโตของแนวคิดชาตินิยม (nationalism) จนมาถึงในทศวรรษที่ 2520 ทำให้เกิด “แนวทางชาตินิยมไทยหรือการสร้างเขตกว้างใหญ่ของวัฒนธรรมไททั้งหมด” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ เรณู วิชาศิลป์, 2538, หน้า 64) ทำให้ความรับรู้เข้าใจว่าด้วยเรื่องชนชาติไทยและวัฒนธรรมชนชาติไทยถูกนำมาผนวกร่วมกัน จนมีลักษณะสะท้อนแนวคิดชาตินิยมเชิงเชื้อชาติ (racist nationalism) เกิดมายาคติที่เชื่อกันว่าชนชาติไทและคนไทยมีเชื้อสายสืบสายเลือดมาจากแหล่งกำเนิดเดียวกัน (พิเชฐ สายพันธ์, 2561, หน้า 83-117) จนเป็นความคิดกระแสหลักในการศึกษาวัฒนธรรมไทยและกลุ่มคนต่าง ๆ ในประเทศไทย แม้ว่าในยุคก่อน พ.ศ. 2500 นี้จะปรากฏผลงานที่น่าสนใจของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ที่เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2493 เรื่อง “30 ชาติในเชียงราย” ได้ให้ความสำคัญต่อความหลากหลายของผู้คนและวัฒนธรรมในท้องถิ่นมาแล้วก็ตาม (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2547) แต่มุมมองดังกล่าวก็ไม่ได้ได้รับความสนใจมากไปกว่าการเห็นวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นเรื่องแปลกและห่างไกลจากวัฒนธรรมชาติ

ครั้นเมื่อสังคมไทยเริ่มเข้าสู่นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอย่างจริงจัง ด้วยทิศทางการพัฒนาจาก “บนลงล่าง” เน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (infra-structure) โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก The United States Operations Mission หรือ USOM หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีการศึกษาชุมชนอย่างเป็นระบบจากนักมานุษยวิทยาต่างชาติ รวมทั้งนักมานุษยวิทยาไทยในสมัยนั้น เพื่อศึกษาระบบสังคมวัฒนธรรมของชุมชนอย่างละเอียดในการทำความเข้าใจเพื่อสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน รวมไปถึงบรรยาการทางการเมืองระดับภูมิภาคเวลานั้นในการต่อต้านอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเด็นเรื่องวัฒนธรรมได้ถูกนำมาตั้งข้อสังเกตร่วมกับการพัฒนามากขึ้น อานันท์ กาญจนพันธ์ ชี้ให้เห็นว่าในบริบทสังคมไทยการศึกษาทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการต่อสู้ทางความคิด 2 กระแสหลัก คือ ด้านหนึ่งจะยึดติดอยู่ในกรอบของความคิดเชิงอุดมการณ์แบบชาตินิยม ในขณะที่อีกด้านหนึ่งจะพยายามวิพากษ์วิจารณ์ความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อปรับทิศทางการพัฒนา (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2552, หน้า 15)

การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา แนวทางสำคัญยังคงอยู่ในภาพรวมของการศึกษาวัฒนธรรมทั้งสองกระแสคือ กระแสวัฒนธรรมที่อิงกับอุดมการณ์ชาตินิยมที่เชื่อในเรื่องของรากเหง้าดั้งเดิมร่วมกันของคนไทยทุกกลุ่มในชาติไทย และกระแสที่เริ่มให้ความสนใจต่อการทำความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเกิดจากการวิพากษ์วิจารณ์แนวทางการพัฒนาของรัฐให้หันมาเข้าใจและรับฟังข้อเสนอจากชุมชนมากขึ้น คำอธิบายวัฒนธรรมของชุมชนได้ฉีกออกจาก

⁴ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2546) และนิติ ภาวรัตน์ (2558) ได้เสนอคำว่า มโนทัศน์รากเหง้าดั้งเดิม เป็นคำแปลของ “primordialism” ทั้งนี้ เอ็ดเวิร์ด ชิลส์ (Shils, 1957, pp. 130-145) เป็นผู้ที่เริ่มนำคำว่า primordialism มาอธิบายพื้นฐานการสืบสายโลหิต ครอบครัวและเครือญาติ และต่อมา คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Geertz, 1963, pp. 40-45) ได้ขยายให้หมายรวมถึงกำเนิดทางสายเลือดของคนแต่ละกลุ่ม ร่วมกับที่มาทางวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเป็นคนร่วมพื้นถิ่นเดียวกัน ในทางสังคมวิทยาและทางรัฐศาสตร์ก็นำแนวคิดนี้มาอธิบายว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อสำนึกร่วมทางสังคมเกียวก่อให้เกิดความเป็น ชาติพันธุ์ ชาติ และชาตินิยมในกลุ่มสังคมที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ดังคำอธิบายของปีแอร์ แวน เดน เบิร์ก (Van den Berghe, 1978, pp. 401-411, and 1988, pp. 246-263) และแอนโทนี ดี สมิธ (Smith, 1998; pp. 145-167)

การครอบงำของแนวคิดชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นการแสดงให้เห็นการโต้ตอบกันระหว่างความรู้กระแสหลักกับความรู้ของท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องของภูมิปัญญาในฐานะพลังทางวัฒนธรรมที่ขับเคลื่อนท้องถิ่นให้สามารถรับมือกับนโยบายรัฐและต่อรองกับกระแสโลก พร้อมไปกับการสร้างความเข้าใจท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นมากขึ้น

นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) มองเห็นปัญหาจากการพัฒนาชุมชนที่มาจาก “บนลงล่าง” เกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่เห็นว่าแนวทางการพัฒนาของรัฐได้สร้างปัญหาของความเหลื่อมล้ำให้เกิดขึ้นในสังคมมากขึ้น ทรัพยากรมิได้กระจายไปสู่ชุมชนแต่ยังกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำและนายทุน ให้ความสนใจต่อการศึกษาวรรณกรรมของชุมชนท้องถิ่นในชนบทเพื่อหาทางออกให้กับการพัฒนา ทฤษฎีมาร์กซิสม์ (Marxism) และเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้เติบโตขึ้นในสังคมไทยในช่วงนี้ และได้กลายเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สำคัญต่อการเสนอแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534) ซึ่งได้เสนอทางเลือกใหม่ว่า ชาวบ้านที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมีวัฒนธรรมอันสั่งสมมาจากอดีต เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและสามารถนำมาใช้เป็นพลังผลักดันในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้ดีขึ้น โดยเน้นที่องค์ความรู้ของชาวบ้านเองในการแก้ปัญหาและเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นแนวความคิดที่สร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมศักยภาพของชาวบ้านผู้รับผลของการพัฒนา ว่าสามารถที่จะพึ่งพาตัวเองอยู่และพัฒนาตนเองได้ ด้วยพื้นฐานทางความเชื่อ ความสัมพันธ์ในชุมชนและภูมิปัญญา หรือที่รวมเรียกว่า “วัฒนธรรม” ของตนเอง (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2548, หน้า 2)

การวิพากษ์การพัฒนาและการเติบโตของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทำให้คำอธิบายลักษณะวัฒนธรรมในสังคมไทยเริ่มไม่ผูกพันกับแกนความรู้ที่อิงอยู่กับศูนย์กลางเพียงอย่างเดียว แต่กระจายความสนใจออกไปสู่ท้องถิ่นและชุมชนมากขึ้น ด้วยวิธีที่มองจาก “ล่างขึ้นบน” ชุมชน ท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ ถูกประมวลขึ้นมาจากภาพย่อยสู่ภาพรวมของสังคมไทยและอธิบายว่าด้วยความสำคัญของวัฒนธรรมและภูมิปัญญา การศึกษาด้านภูมิปัญญาและคติชาวบ้านจึงเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้นร่วมกับความเป็นท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทยไปในตัว ขณะเดียวกันมโนทัศน์รากเหง้าดั้งเดิมยังคงมีบทบาทเป็นแกนความคิดสำคัญให้กับแต่ละชุมชนหรือแต่ละท้องถิ่น กลายเป็นรากเหง้าที่หลากหลายของแต่ละชุมชนและกลุ่มคนประกอบกันขึ้นมาในสังคมไทยไม่ใช่รากเหง้าที่อิงอยู่กับความเป็นชาตินิยมแบบเมื่อก่อน การเติบโตของกระแสภูมิปัญญาท้องถิ่นแสดงให้เห็นความสำคัญของความเป็นท้องถิ่นแยกออกจากกระแสวัฒนธรรมศูนย์กลางหรือวัฒนธรรมกระแสหลักมากขึ้น จนในที่สุดได้พัฒนาขึ้นมาสู่แนวคิดการศึกษานานาชาติชุมชน (community-based learning) ร่วมกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก่อนหน้านี้ ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าอีกแบบหนึ่งที่เชิดชูวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนเป็นพลังในการต่อสู้และขับเคลื่อน ภาพสะท้อนดังกล่าวปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากการศึกษาความเคลื่อนไหวของกลุ่มเครือข่ายสืบสานภูมิปัญญาที่เติบโตขึ้นมาในห้วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ที่มีบทบาทสำคัญต่อการปรับตัวของแนวคิดและแนวทางการดำเนินงานความเคลื่อนไหวในการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาในสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อประมวลองค์ความรู้และสังเคราะห์ความรู้จากท้องถิ่นในเรื่องการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาด้วยพลังวัฒนธรรมและชาติพันธุ์
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นทั้งในด้านเนื้อหาและระเบียบวิธีวิจัยด้วยการวิจัยทางมานุษยวิทยา

วิธีการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการบูรณาการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และดำเนินการวิจัยด้วยลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในระหว่างปี พ.ศ. 2558-2560 ในด้านวิธีการวิจัย

เชิงคุณภาพได้ทำการค้นคว้าเอกสาร (Document) และการทำงานภาคสนาม (Field Study) ด้วยเทคนิคการเก็บข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่ (Survey) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant Observation and Non-participant Observation) การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ทั้งในแบบการสัมภาษณ์ทั่วไป (General Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) และการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (In-dept Interview) ได้แก่ กลุ่มครูภูมิปัญญาในแต่ละพื้นที่ กลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการจัดการความรู้สืบสานภูมิปัญญา และกลุ่มนักวิจัยในท้องถิ่นที่ร่วมดำเนินงานในโครงการเพื่อสร้างการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ด้วยการสร้างกระบวนการเสริมเครื่องมือการวิจัยทางมานุษยวิทยาโดยวิธีอบรมทีมนักวิจัยในท้องถิ่นและปฏิบัติในพื้นที่ทำงานจริง ทีมนักวิจัยแต่ละกลุ่มได้สร้างส่วนร่วมกับชุมชนชาวบ้าน ผู้นำภูมิปัญญา ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยในด้านการให้ข้อมูลและการถ่ายทอดความรู้ในกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของแต่ละกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาฯ ร่วมกับครูภูมิปัญญาด้านทอผ้า ปั่นพระ อักษรล้านนา ปั่นหมอนน้ำตัน ฟ้อนเจิง จากชุมชนรอบเมืองเชียงใหม่ กลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี กับส่วนร่วมชุมชนชาวไทดำบ้านดอนมะลิ-โทรงาม กลุ่มรักษ์เขาชะเมา จังหวัดระยองกับส่วนร่วมชุมชนผู้ใช้แรงงานข้ามชาติในเขตตำบลทุ่งควายกิน และสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี กับส่วนร่วมชุมชนชาวส่วยบ้านสร้างโพรง โครงการวิจัยได้ประมวลข้อมูลจากการดำเนินงานแต่ละส่วนทั้งหมดเพื่อทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์

ดังนั้น โครงการฯ จึงได้สร้างความร่วมมือทำการวิจัยกับกลุ่มนักวิจัยในท้องถิ่นที่มีพื้นฐานมาจากการทำงานเคลื่อนไหวพัฒนาในด้านการสืบสานภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย คือกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา⁵ จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา จังหวัดเชียงใหม่ (Lanna wisdoms school, Chiang Mai Province) 2) กลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (Creative Youth Group, Suratthani Province) 3) กลุ่มรักษ์เขาชะเมา จังหวัดระยอง (Rak Khao Chamao Group, Rayong Province) และ 4) สถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี (Isan Wisdom Insituite, Ubon Ratchathani Province) พื้นที่ทั้ง 4 กลุ่มนี้เป็นพื้นที่ในการศึกษาเพื่อตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

จากการศึกษาโดยตัวอย่างที่มีลักษณะเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่อิงกับชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นตัวแทนจากภูมิภาคของประเทศไทยทั้ง 4 แห่ง เห็นได้ชัดว่าชุมชนเหล่านี้ต่างก็อาศัยคุณสมบัติทางวัฒนธรรมชุมชนและลักษณะทางชาติพันธุ์มาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดการความรู้ภูมิปัญญา การทบทวนวรรณกรรมแนวทางและมโนทัศน์ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาด้านวัฒนธรรมและชุมชนชาติพันธุ์ในประเทศไทยดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ ชี้ให้เห็นว่ามีการนำมโนทัศน์รากเหง้าดั้งเดิมและวัฒนธรรมชุมชนมาปรับใช้โดยตรงต่อความเคลื่อนไหวดังกล่าวอย่างมีนัยสำคัญ และจากการศึกษาในโครงการวิจัยนี้ผ่านกลุ่มตัวอย่างและรูปแบบการปฏิบัติในการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญา ก็ทำให้เห็นเพิ่มเติมว่าแนวคิด “การศึกษามานุษยวิทยา” ได้ถูกนำมาต่อยอดจนมีบทบาทสำคัญในความเคลื่อนไหวดังกล่าว ดังจะได้อธิบายในผลการวิจัยต่อไป

⁵ เครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค มาจากกรรวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs network) ทางด้านการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2540 ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ 5 กลุ่ม นอกจาก 4 กลุ่มที่เป็นกลุ่มตัวแทนเข้าร่วมชุดโครงการวิจัยนี้แล้ว ยังมีสถาบันฝึกอบรมเพื่อการจัดการตนเอง จังหวัดเชียงใหม่ (Training Institute for Self-management, Chiang Mai Province) อีกกลุ่มหนึ่งที่ยังไม่ได้เข้าร่วมในชุดโครงการวิจัยครั้งนี้

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นถึงคำตอบสำคัญต่อแนวความคิดที่มีผลต่อแนวทางในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ (learning process approach) ตามวัตถุประสงค์ข้อ 1 ในด้านการจัดการความรู้และสืบสานภูมิปัญญาด้วยพลังวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ ที่ได้ตั้งประเด็นพิจารณาตามที่กล่าวไว้ข้างต้น 4 ประการ คือ

1. การปรับทิศทางแนวคิด “รากเหง้าดั้งเดิม” “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญา” และ “การศึกษาบนฐานชุมชน” ร่วมกันในความเคลื่อนไหวการสืบสานภูมิปัญญานับแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา นำไปสู่การบูรณาการความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาจนเป็นชุดมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาบนฐานชุมชน” ซึ่งมองเห็นว่าการพัฒนาที่สนใจแต่เฉพาะเนื้อหาภายในชุมชนแต่เพียงอย่างเดียวไม่พอ ควรดำเนินไปควบคู่กับกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนนั้นด้วย จนเกิดแนวทางปฏิบัติการร่วมกับพื้นฐานของแนวคิดที่ว่าด้วยการศึกษาบนฐานชุมชน ในด้านหนึ่งเกิดขึ้นจากการเปิดกว้างของนโยบายรัฐต่อการจัดการทางการศึกษาที่เล็งเห็นความสำคัญของชุมชน วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น การพยายามดึงภาคส่วนขององค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชน ซึ่งปรากฏระบุไว้ชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 (สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, 2543, หน้า 12 – 15) ด้วยเล็งเห็นว่าปัญหาของการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ผู้คนแยกห่างออกจากชุมชนและท้องถิ่นของตนมากขึ้น ในขณะที่กระบวนการศึกษาในระบบก็มองข้ามปัญหาเหล่านี้เช่นกัน จึงเกิดแนวคิดที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการศึกษาทางเลือก โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของชุมชน ท้องถิ่น ด้วยทุนทางวัฒนธรรม สังคมในท้องถิ่นเอง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สอดคล้องกับระบบนิเวศ รู้จักตนเองและชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แนวทางดังกล่าวจึงได้พัฒนาขึ้นเป็นแนวคิด “การศึกษาบนฐานชุมชน” โดยมีหลักการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากภูมิปัญญาและวิถีชีวิตชุมชน เพื่อความเข้าใจชุมชน เข้าใจตนเอง เคารพความเป็นมนุษย์ เคารพนิเวศธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สามารถพึ่งพาตนเองได้ในโลกแบบโลกาภิวัตน์ และอาศัยกระบวนการของการมีส่วนร่วมทางการเมืองภาคประชาชน สร้างส่วนร่วมให้สังคมมีความเข้มแข็งบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน หัวใจของการศึกษาบนฐานชุมชนอยู่ที่ความเข้าใจในกระบวนการพัฒนาการศึกษาซึ่งมีสำคัญในการพัฒนาชีวิต จิตวิญญาณ ควบคู่กับการร่วมสร้างสรรค์ชุมชนและสังคม การศึกษาบนฐานชุมชนจึงเป็นทางเลือกของการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเอง เรียนรู้เพื่อกำหนดวิถีชีวิตตนเอง เรียนรู้เท่าทันสถานการณ์สังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงชุมชนและสังคม (เครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา, 2558)

การเกิดขึ้นของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ในปี พ.ศ. 2540 แสดงให้เห็นผลลัพธ์ที่ชัดเจนในการบูรณาการมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาบนฐานชุมชน” มาใช้ร่วมกับแนวคิดในความเคลื่อนไหวด้านการพัฒนาท้องถิ่น มาส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้บนฐานประสบการณ์ตรงของผู้เรียน ด้วยการนำสถานการณ์จริงของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่ามาจัดระบบเพื่อการเรียนรู้ภายใต้รูปแบบและลักษณะการเรียนรู้ที่หลากหลายโฮงเฮียนฯ กลายเป็นต้นแบบในการรวมเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค ให้นำการศึกษาบนฐานชุมชนมาขยายผลใช้ในพื้นที่ของตนเอง มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาเด็กเยาวชน ทั้งทางด้านทักษะชีวิต อาชีพ สุขภาวะ จิตปัญญา และสำนึกสาธารณะ กลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค ได้แสดงให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ ปฏิบัติการ และการสรุปบทเรียนของเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ได้ให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้รากเหง้าของตนเองผ่านประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่น ฐานทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการทำมาหากิน ความเชื่อประเพณีพิธีกรรมในรอบปี และผู้รู้ภูมิปัญญาในชุมชน รวมทั้งเรียนรู้ปัจจุบันและเท่าทันโลกสมัยใหม่ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยการสร้าง “วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้” ด้วยการผลานวิธีการเรียนรู้ตามแบบจารีตประเพณี เช่น ระบบพ่อครูแม่ครู ครูหมอ ครูช่าง ในแต่ละวัฒนธรรม ให้เข้ากับวิธีการเรียน

การสอนตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ จากการฟัง การวิเคราะห์ การฝึกอบรม การร่วมกิจกรรม การลงมือทำ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสรุปทบทวน เป็นต้น จนสามารถเลือกสรรความรู้ใหม่มาสร้างความเข้มแข็งให้ตนเอง ชุมชน และสังคมได้

2. ความเคลื่อนไหวด้านแนวคิด “สืบสานภูมิปัญญา” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุดมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาบนฐานชุมชน” ได้ช่วยให้เราย้อนกลับไปเห็นพัฒนาการทางความคิดที่คลี่คลายจากแนวคิดที่เริ่มต้นมาจากระบบการพัฒนาชนบทของรัฐที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ซึ่งแต่เดิมเป็นการนำแนวคิดการพัฒนาไปใช้ร่วมกับการเข้าไปสงเคราะห์ชุมชนต่าง ๆ ของรัฐ โดยเกิดขึ้นผ่านหน่วยงานหลัก คือ กรมประชาสงเคราะห์ (ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2493) และกรมพัฒนาชุมชน (ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2496) เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจและการเมืองในช่วงนั้น จนเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในเวลานั้น

แนวทาง “การพัฒนา” และ “การสงเคราะห์” จึงนับเป็นแนวทางแรกที่ได้เริ่มบุกเบิกทำให้เกิดกระบวนการในการเข้าไปศึกษาชุมชนต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ ทำให้ประเทศไทยได้เข้าสู่กระแสของการพัฒนาประเทศแผนใหม่และเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในการวางยุทธศาสตร์และนโยบายในการพัฒนาประเทศให้เป็นระบบมากขึ้นในปี พ.ศ. 2504-2509 และได้ดำเนินแผนพัฒนาฯ ดังกล่าวนี้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ช่วงเวลานั้นประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่จุดเริ่มต้นที่องค์การสหประชาชาติเรียกว่า “ทศวรรษแห่งการพัฒนา”

แนวคิดและแนวทาง “การพัฒนา” เช่นนี้ส่งผลให้เกิดองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ซึ่งเป็นเครือข่ายขององค์กรจากต่างประเทศขึ้น ดำเนินการมุ่งช่วยเหลือสงเคราะห์ พัฒนาชาวบ้านและคนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยความพยายามมุ่งเน้นที่ความสัมพันธ์ทางการผลิต การกระจายวัตถุดิบ ทรัพยากรและเทคโนโลยีไปสู่ชุมชนในชนบทให้สามารถผลิตได้มากขึ้น สร้างกระบวนการพัฒนาที่มาจากความต้องการของชาวบ้านให้มากยิ่งขึ้น เพื่อลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งที่เกิดจากกลุ่มชนชั้นนำ นักการเมือง นายทุน ที่จะเข้ามาผูกขาดผลประโยชน์ทางทรัพยากรหรือเศรษฐกิจ นำความรู้ด้วย “เศรษฐศาสตร์การเมือง” มาประยุกต์ใช้จนในที่สุดได้มีการเสนอแนวคิดด้วย “วัฒนธรรมชุมชน” ขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 ทำให้เราเห็นบทบาทและพลังของท้องถิ่นและท้องถิ่นนิยม (localism) เป็นตัวเสริมกระบวนการในการทำงานด้านการสืบสานภูมิปัญญาที่เติบโตขึ้นมากด้วยพร้อมกับความสนใจเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ภูมิปัญญาชุมชน” ได้แพร่หลายเป็นวงกว้าง ความคิดจากชุมชนและท้องถิ่นจึงกลายเป็นพลังที่สามารถโต้ตอบกับกระแสการพัฒนาหลักที่มาจากศูนย์กลางและรัฐมากขึ้น ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่นก็ได้เริ่มมีพลัง บทบาท และมีพื้นที่แสดงออกมากขึ้น จนนำไปสู่การพัฒนาด้วยแนว “สืบสานภูมิปัญญา” ที่เห็นเป็นรูปธรรมขึ้นในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ดังกรณีของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา และเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค ที่เป็นตัวอย่างสำคัญในงานวิจัยชิ้นนี้ ได้ใช้แนวคิดสืบสานภูมิปัญญาและต่อยอดกับแนวคิดรากเหง้าวัฒนธรรมร่วมกับการศึกษาบนฐานชุมชน พัฒนาขึ้นเป็นชุดมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาบนฐานชุมชน” เป็นแนวคิดและแนวทางการพัฒนาที่โดดเด่นของกลุ่มดังที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

การเคลื่อนไหวเรื่องอัตลักษณ์และพลังท้องถิ่นนี้ สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางความคิดนีโอมาร์กซิสต์ในโลกตะวันตก เนื่องจากเห็นปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาของรัฐและกลไกของรัฐที่เข้ามาควบคุมประชาชนมากขึ้น จึงมีข้อเสนอวิธีการและแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่ต้องการหลุดพ้นจากอิทธิพลของรัฐและนายทุน เรียกกันว่าเป็น “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (The new social movement) และให้ความสำคัญต่อ “ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า” (the grassroot movement) เน้นการสร้างการเมืองแบบที่ประชาชนธรรมดา มีบทบาทในการเคลื่อนไหว เพราะประชาชนสามารถสร้างอำนาจจากฐานของประชาชนในฐานะที่เป็นหน่วยอำนาจแบบหนึ่ง (agency) ที่สามารถกระจายอำนาจออกไปได้อย่างหลากหลายมากกว่าที่จะกระจุกอยู่ที่รัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว กระแสการวิพากษ์แนวทางการพัฒนาของประเทศไทยในขณะนั้น ได้นำไปสู่การให้ความสำคัญต่อประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านข้อเสนอที่เรียกว่า “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “ภูมิปัญญาชุมชน” สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนในงานวิจัยนี้จาก

กรณีศึกษาของกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค แนวทางเคลื่อนไหวเช่นนี้สอดคล้องกับคำอธิบายว่าเป็นความพยายามช่วงชิงการนำ ด้วยการกำหนดคุณค่าหรือสร้างค่านิยมความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ในรูปของวาทกรรมระบบคุณค่า ชุดความจริง ชุดความรู้ อัตลักษณ์ ฯลฯ อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในที่สุด ประเมินผลของการเคลื่อนไหวแบบใหม่จึงอยู่ที่เรื่องของความรู้ วัฒนธรรม ภาษา ธรรมเนียมประเพณีเฉพาะ สิทธิของประชาชน เพศ สุขภาพ อนามัย มุ่งเน้นที่คนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยและกลุ่มด้อยโอกาส ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ แต่เน้นเรื่องคุณภาพชีวิตในรูปของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปฏิบัติใช้แบบแผนทางวัฒนธรรม ก้าวข้ามบริบทของรัฐชาติแต่ให้ความสำคัญต่อการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นหรือระดับย่อย เช่น ในชุมชน ทว่าเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระดับโลกด้วย หรือที่ชาวโลกใช้ว่า “think globally, act locally” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542) ดังนั้นคุณค่าใหม่ในอัตลักษณ์ของชุมชน ท้องถิ่น ชาติพันธุ์ จึงเติบโตขึ้นเป็นความเคลื่อนไหวที่มีนัยสำคัญตามที่ปรากฏผลการวิจัยจากกรณีศึกษาข้างต้น

3. แนวทางในการปรับใช้โมทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษานานาชาติ” ในการจัดการเรียนรู้แบบ “ห้องเรียนภูมิปัญญา” กลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค นิยามคำว่า “ห้องเรียน” ในความหมายกว้างหมายถึงพื้นที่เรียนรู้ใด ๆ ก็ได้ที่อาจจะเป็นทั้งห้องเรียนในอาคาร วัด ป่าชุมชน ศาลากลางบ้านทุ่งนา สนามหญ้า ฯลฯ โดยเชื่อมโยงกับชุมชนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ลักษณะดังกล่าวเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของความเคลื่อนไหวตามลักษณะของการสร้างความหมายและอัตลักษณ์เพื่อการเรียนรู้ในแบบชุมชนปฏิบัติการ (communities of practice) (Wenger, 2000) จากกรณีศึกษาพบว่า มีการสร้างสรรค์วิธีการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนของตนด้วยแนวทางและรูปแบบที่เรียกว่า “ห้องเรียนภูมิปัญญา” ซึ่งก็คือพื้นที่หรือสนามของการเรียนรู้ที่ชุมชนแต่ละแห่งพยายามพัฒนาชุดความรู้ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนมีพื้นฐานตามแนวทางของการให้การศึกษาทางเลือก สร้างกิจกรรมความรู้กับชุมชนร่วมไปกับการพัฒนาชุดความรู้บางเรื่องที่จะสอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นในโรงเรียนด้วย ตัวอย่างที่เกิดขึ้นจากชุมชนสองแห่งที่น่าสนใจในโครงการวิจัยนี้คือ โมเดล “ห้องเรียนไทดำ” ของชุมชนไทดำบ้านดอนมะลิ-ไพรงาม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุรินทร์ธานี ซึ่งพัฒนาโดยกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุรินทร์ธานี และโมเดล “ห้องเรียนวิถีไทบ้าน” ของชุมชนชาวส่วย(กวย/กูย) ภาคอีสาน ซึ่งพัฒนาโดยสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน

“ห้องเรียนไทดำ” เป็นลักษณะการจัดการจัดการความรู้สืบสานภูมิปัญญาชุมชนชาวไทดำ โดยกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุรินทร์ธานี ร่วมกับกลุ่มครูภูมิปัญญาไทดำที่มีอยู่ในชุมชน มีพื้นฐานแนวคิดว่าการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษานานาชาติ ได้พัฒนาชุดความคิดที่เป็นแนวทางให้กับการทำงานของกลุ่มคือ “ศึกษารากเหง้า-สร้างตัวตนคนสืบสาน-ยกระดับสังคมภูมิปัญญา-พัฒนาเครือข่าย”

ชุดความคิดที่เป็นแนวทางดำเนินงานข้างต้น ได้ทำให้เกิดการพัฒนาต่อการสร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้ของชุมชนปฏิบัติการที่เรียกว่า “ห้องเรียนไทดำ” สิ่งที่น่าสนใจในกระบวนการนี้ คือ ห้องเรียนไทดำเกิดขึ้นจากกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ซึ่งเป็นกลุ่มทำงานที่อยู่นอกระบบการศึกษาในโรงเรียน จึงถือได้ว่ามีลักษณะเป็นการศึกษาทางเลือกอย่างเป็นอิสระอีกทางหนึ่ง ที่พยายามสร้างสรรค์ชุดความรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นอันมีลักษณะเฉพาะตัว คือ ภูมิปัญญาชาวไทดำจากชุมชนไทดำในพื้นที่สุรินทร์ธานีและเครือข่ายไทดำภาคใต้ ทั้งนี้ การดำเนินงานที่ผ่านมาในการจัดการห้องเรียนไทดำได้สร้างเนื้อหาและรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทดำ 2 ส่วนคือ เนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และชุมชนไทดำ และเนื้อหาวัฒนธรรมไทดำ เช่น ภาษา อาหาร พิธีกรรม การฟ้อนการแสดง ผ้าและเครื่องแต่งกาย เป็นต้น

ในด้านการจัดการรูปแบบ ได้สร้างรูปแบบห้องเรียนในลักษณะที่เป็นฐานการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ โดยอาศัยพื้นที่ของเรือนไทดำตามแบบจารีตที่สร้างขึ้นมาในบริเวณส่วนหนึ่งของวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่าศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทดำ ตลอดจนพื้นที่อื่น ๆ ในบริเวณชุมชน เช่น ท้องทุ่ง แม่น้ำ บ้านครูทอผ้าไทดำ บ้านครูอาหารไทดำ ฯ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

กับเนื้อหาในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สืบสานภูมิปัญญา มีครูภูมิปัญญาไทดำจากในชุมชนและท้องถิ่นใกล้เคียงเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียน พร้อมกับมีกิจกรรมประกอบฐานการเรียนรู้เหล่านั้น ซึ่งมักเป็นกิจกรรมที่ได้ฝึกหัดการเรียนรู้ในแต่ละฐานการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้อง

จากการจัดการความรู้ในโครงการห้องเรียนไทดำ ทำให้ได้มีการนำแนวทางและรูปแบบ “ห้องเรียนไทดำ” มาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการสืบสานภูมิปัญญาไทดำในชุมชน โดยผ่านการจัดการความรู้ใน 2 ลักษณะคือ

1) “ห้องเรียนไทดำ” ในศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทดำ ซึ่งเป็นพื้นที่การเรียนรู้ที่สร้างขึ้นโดยกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา การเรียนรู้ผ่านห้องเรียนไทดำในศูนย์การเรียนรู้ฯ แห่งนี้จึงเป็นลักษณะการเรียนรู้ในระบบการศึกษาในโรงเรียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบการศึกษาทางเลือกในชุมชน

2) “ห้องเรียนไทดำ” ในหลักสูตรท้องถิ่นวิชาไทดำ โดยมีการปรับเนื้อหาและรูปแบบให้เข้ากับการสอนในโรงเรียนบ้านไทรงาม ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นการขยายผลของโครงการห้องเรียนไทดำให้เข้าไปสู่การศึกษาในระบบตามโรงเรียนในแต่ละชุมชนผ่านหลักสูตรท้องถิ่น โดยมีกรอบระยะเวลาของวิชาไทดำ 40 ชั่วโมง

นอกจากการทำให้เกิดชุมชนปฏิบัติการในแต่ละชุมชนแล้ว โมเดล “ห้องเรียนไทดำ” ยังสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนไทดำที่เป็นเครือข่ายไทดำในภาคใต้ด้วยกัน เนื่องจากเล็งเห็นว่าแต่ละชุมชนมีคุณสมบัติในการรักษาวัฒนธรรมประเพณีไทดำที่โดดเด่นแตกต่างกัน เช่น บางชุมชนโดดเด่นในด้านภูมิปัญญาภาษาไทดำ บางชุมชนโดดเด่นด้านการปฏิบัติประเพณีพิธีกรรมอย่างเคร่งครัด บางชุมชนโดดเด่นในด้านศิลปะการแสดง การจัดการความรู้สืบสานภูมิปัญญาในรูปแบบ “ห้องเรียนไทดำ” จึงเป็นความพยายามสร้างเครือข่ายให้เกิดขึ้นระหว่างชุมชนไทดำในท้องถิ่น และมีความพยายามเชื่อมโยงกับชุมชนไทดำต่าง ๆ ในประเทศไทยและในประเทศลาว เวียดนาม ซึ่งเพิ่มมิติของเครือข่ายปฏิบัติการในระดับภูมิภาคอาเซียนให้เข้ามามีส่วนร่วมกันมากขึ้น

“ห้องเรียนวิถีไทบ้าน” เป็นลักษณะของการจัดการความรู้สืบสานภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย (กวย/กูย) ซึ่งพัฒนาขึ้นมาโดยสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี โดยเริ่มจัดทำนาร่องที่ชุมชนชาวส่วย (กวย/กูย) บ้านสร้างโพน ตำบลหนองไฮ อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ห้องเรียนวิถีไทบ้านใช้วิธีการเรียนรู้แบบเล่าสู่กันฟัง ตั้งวงสนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอย่างไม่เป็นทางการ ที่ภาษาอีสานเรียกว่า “โส” อาศัยการเข้าเรียนรู้ในพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชน เรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมประเพณีในชุมชน ให้ความสำคัญกับความรู้จากครูภูมิปัญญา รวมถึงการออกไปเรียนรู้จากชุมชนอื่นเพื่อการเปรียบเทียบกับ (คิด แก้วคำชาติ, 2557, หน้า 25-46). โดยให้ความสำคัญกับเนื้อหา 3 ด้านคือ 1) ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ส่วย(กวย/กูย) และประวัติชุมชน 2) วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อในชุมชน 3) ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมชุมชน รูปแบบการจัดชุดความรู้ตามเนื้อหาดังกล่าวจะแบ่งย่อยตามฐานความรู้ มีครูภูมิปัญญาที่มาจากชุมชนและท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในแต่ละฐาน

โมเดล “ห้องเรียนภูมิปัญญา” ทั้งในแบบของ “ห้องเรียนไทดำ” และ “ห้องเรียนวิถีไทบ้าน” ได้แสดงให้เห็นความพยายามในการบูรณาการการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาในชุมชนของตนเอง โดยพยายามอธิบายเชื่อมโยงกับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง สร้างการเรียนรู้ภายในชุมชนในแนวความคิดแบบการศึกษาบนฐานชุมชน อันเป็นแนวทางหนึ่งของการศึกษาแบบทางเลือก ขณะเดียวกันก็มีความพยายามในปรับกระบวนการเรียนรู้บางส่วนให้เข้ากับหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งเป็นหลักสูตรส่วนหนึ่งของการศึกษาในระบบ

4. การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ ด้วยวิธีการเรียนรู้ตามแบบจารีตประเพณีผสมผสานกับแบบแผนการเรียนรู้ของการศึกษาทางเลือกและการศึกษาในระบบ ด้วยเนื้อหาวัฒนธรรมชุมชน ท้องถิ่น และชาติพันธุ์ ความเคลื่อนไหวของแนวทางการพัฒนาในการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาจากกรณีตัวอย่าง ได้แสดงให้เห็นความมุ่งหมายที่สำคัญในความพยายามจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาในท้องถิ่นและชุมชนสองประเด็นหลัก คือ

4.1 สืบสานภูมิปัญญาเพื่อการธำรงความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) และแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (ethnic identity) เป็นลักษณะเด่นที่เกิดขึ้นจากตัวอย่างที่พบในกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาในกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งพยายามสร้างแนวทางการพัฒนาห้องเรียนภูมิปัญญาเพื่อการสืบทอดอัตลักษณ์คนไทดำกับเครือข่ายชุมชนไทดำภาคใต้ โดยเชื่อมโยงรากเหง้าที่มาของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ชาวไทดำที่มีกำเนิดร่วมกัน และกระจายตัวในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในขณะที่กลุ่มสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี พยายามสร้างการจัดการองค์ความรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์อัตลักษณ์ชาวส่วย บ้านสร้างโหง่น ตำบลหนองไฮ อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ด้วยความพยายามเชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย(กวย/กูย) ในชุมชนกับเครือข่ายชาติพันธุ์เดียวกันในท้องถิ่นใกล้เคียง รวมทั้งประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้องกันในประเทศเพื่อนบ้าน

ในกรณีของกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เกิดจากความตระหนักของเยาวชนลูกหลานชาวไทดำและคนในชุมชนบ้านดอนมะลิ-ไทรงาม ที่มองเห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ของตนนอกจากจะตั้งถิ่นฐานอยู่ท่ามกลางคนกลุ่มอื่นที่แวดล้อมอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ยังต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม รวมทั้งวิกฤตปัญหาที่สังคมเผชิญมาในห้วงเวลาที่ผ่านมามีแนวโน้มจะเป็นเหตุการณ์ภัยพิบัติจากน้ำท่วมภาคใต้ หรือการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินทำกินในชุมชน ทำให้กลุ่มไทดำให้ความสำคัญต่อมิติของกระบวนการในการรวมกลุ่มและใช้พลังของความเป็นชาติพันธุ์เข้ามาเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จนในที่สุดได้พัฒนารูปแบบของกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาไทดำอย่างเป็นระบบ และสามารถสร้างตัวแบบของกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาไทดำในแบบที่ตนคิดค้นขึ้นมา เรียกตัวแบบนี้ว่า “ห้องเรียนไทดำ” ซึ่งได้ทำให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาไทดำขึ้นมาหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ไทดำในระดับชุมชนเชื่อมโยงกับระดับภูมิภาค เช่น การเรียนรู้เรื่องราวดินแดนสิบสองจุไทในเวียดนามที่เป็นต้นกำเนิดของประวัติที่มาจากไทดำในประเทศไทย เพื่อเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ไทดำและการย้ายถิ่นก่อตั้งชุมชนของหมู่บ้าน โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมชาติพันธุ์ไทดำ เช่น ระบบ “สิง” หรือสายตระกูลและเครือญาติวงศ์วาน ภาษา การแต่งกาย การฟ้อนรำ อาหาร พิธีกรรม ฯลฯ ซึ่งได้ทำให้ความมุ่งหมายในการธำรงรักษาลักษณะทางชาติพันธุ์บรรลุผลเกิดขึ้นในชุมชนอย่างเห็นได้ชัดและสัมพันธ์กับเครือข่ายชุมชนไทดำภาคใต้และชุมชนไทดำในท้องถิ่นต่าง ๆ ในภูมิภาค ในขณะที่เดียวกันก็ได้ต่อยอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทดำให้เด่นชัดขึ้นในกลุ่มของตนท่ามกลางคนกลุ่มอื่นที่อยู่แวดล้อมชุมชนชาวไทดำในภาคใต้

นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่าในกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาไทดำดังกล่าว มีแง่มุมของการรวมกลุ่มเพื่อทำให้เกิดพลังต่อรอง (negotiate) กลายเป็นพลังสำคัญอย่างหนึ่งในความเคลื่อนไหวของชุมชนชาวไทดำเพื่อต้านทานกับอำนาจอิทธิพลของรัฐและนายทุนในกรณีการต่อสู้เรียกร้องเพื่อสิทธิที่ดินทำกินของชุมชนชาวไทดำที่ประสบปัญหาในภาคใต้ โดยเฉพาะปัญหาที่ดินที่ชุมชนไทดำบ้านดอนมะลิ-ไทรงามกำลังเผชิญอยู่ จากความเคลื่อนไหวในการจัดการความรู้ในชุมชนชาติพันธุ์ไทดำซึ่งให้ความสำคัญในการรักษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางชาติพันธุ์ของตนเพื่อธำรงลักษณะทางชาติพันธุ์และแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทดำ จึงได้เกิดการสร้างกระบวนการและรูปแบบของความพยายามในการสืบสานภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำอย่างเป็นรูปธรรมขึ้น ในขณะเดียวกันก็พบว่ากระบวนการดังกล่าวสามารถเสริมสร้างสำนึกชาติพันธุ์ (ethnic consciousness) ทำให้เกิดความผูกพันเหนียวแน่นของสมาชิกชาวไทดำในชุมชน และเป็นพลังเสริมสร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชน อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและกลไกรัฐที่เข้ามาทำให้ชาวไทดำสามารถสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องต่อสู้ในการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นผลสำเร็จมากขึ้น

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับกรณีที่เกิดขึ้นกับการจัดการความรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์อัตลักษณ์ชาวส่วย บ้านสร้างโหง่น ตำบลหนองไฮ อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ที่ดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี ทำให้พบว่า กระบวนการสืบสานภูมิปัญญาเพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์อัตลักษณ์ชาวส่วยในพื้นที่ศึกษาในหมู่บ้าน

สร้างโหนด ยังอยู่ในขั้นเริ่มต้นในการแสวงหาแนวทางฟื้นฟูและเริ่มสร้างกระบวนการ โดยเริ่มจากการค้นหาประวัติศาสตร์ของชุมชน ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในชุมชนที่สัมพันธ์กับท้องถิ่นแวดล้อมรวมถึงในประเทศเพื่อนบ้านที่เกี่ยวข้องถึงชุมชนของตนเอง และการสร้างกิจกรรมทางภาษาเพื่อฟื้นฟูภาษาชาติพันธุ์ในชุมชน

การจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาของทั้งสองกลุ่มได้พัฒนารูปแบบของการจัดการความรู้ในลักษณะคล้ายคลึงกันในแบบ “ห้องเรียนภูมิปัญญา” กระบวนการสืบสานภูมิปัญญาไทดำในภาคใต้นำเสนอรูปแบบที่เรียกว่า โมเดล “ห้องเรียนไทดำ” ในขณะที่กระบวนการสืบสานภูมิปัญญาชาวส่วย(กวย/กูย) ที่บ้านสร้างโหนด จังหวัดอุบลราชธานี นำเสนอรูปแบบที่เรียกว่า โมเดล “ห้องเรียนวิถีไทบ้าน” อีกทั้งยังได้สร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ของตนในท้องถิ่น เช่น เครือข่ายไทดำในภาคใต้ และเครือข่ายชาวส่วย(กวย/กูย) ในภาคอีสาน และเริ่มมองเห็นมิติความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ในระดับภูมิภาคมากขึ้นทั้งในกรณีกลุ่มไทดำที่ต้องเชื่อมโยงตัวเองออกไปมากกว่าในท้องถิ่นสู่ไทดำภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยและไทดำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกลุ่มชาวส่วย(กวย/กูย) ที่ต้องเชื่อมตนเองเข้าไปสู่ความสัมพันธ์กับชาติพันธุ์เดียวกันในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาวและกัมพูชา ในประเด็นนี้การทำความเข้าใจความเคลื่อนไหวในการจัดการการเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาผ่านมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาบนฐานชุมชน” จึงมีส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดสำนึกของความเป็นกลุ่มและตัวตนทางชาติพันธุ์

4.2 สืบสานภูมิปัญญาเพื่อความเข้าใจพหุวัฒนธรรม (multiculture) ในชุมชนและท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง จากตัวอย่างที่พบในการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาในกลุ่มโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา จังหวัดเชียงใหม่ และกลุ่มรักษะเขมา จังหวัดระยอง กรณีของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนาชี้ให้เห็นว่า ภูมิปัญญาในอาณาบริเวณของท้องถิ่นที่เรียกว่าล้านนานั้นมีอยู่อย่างมากมายและมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามกลุ่มคนและชุมชนต่าง ๆ การจัดการเพื่อการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาที่หลากหลายและดำรงอยู่ในชุมชนเหล่านี้ทั่วทั้งดินแดนล้านนาเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยการสร้างหลักสูตรภูมิปัญญาล้านนาเฉพาะในแต่ละด้าน เช่น หลักสูตรเอกสารโบราณล้านนา หลักสูตรทอผ้าล้านนา หลักสูตรอาหารล้านนา หลักสูตรการฟ้อนล้านนา ฯลฯ (โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา, 2555) เพื่อนำเสนอความหลากหลายของชุดความรู้ภูมิปัญญาในแต่ละกลุ่ม ผ่านกระบวนการของการศึกษานอกระบบ ให้ผู้คนได้เข้ามาเรียนรู้พร้อมกับสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพได้ เป็นความพยายามตอบโจทย์ปัญหาในท้องถิ่นที่กำลังได้รับกระแสอิทธิพลวัฒนธรรมภายนอกไหลบ่าเข้าไปส่งผลกระทบและมีบทบาทต่อวิถีชีวิตในชุมชนมากขึ้น ในอีกทางหนึ่งก็เป็นความเคลื่อนไหวในด้านการฟื้นฟูและการอนุรักษ์วัฒนธรรม (cultural revival and conservation) ต่าง ๆ ของท้องถิ่นล้านนา เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีของพื้นที่ซึ่งกลุ่มรักษะเขมาเคลื่อนไหวในการให้ความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาชุมชนในตำบลทุ่งควายกิน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ได้ตระหนักถึงสถานการณ์ของการเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติอันเกิดขึ้นมาจากเงื่อนไขเขตลุ่มในระดับภูมิภาคทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวขึ้นในชุมชน เงื่อนไขที่นั่นก็คือการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community - AEC) อันทำให้ประเทศไทยกลายเป็นพื้นที่สำคัญของการเคลื่อนย้ายแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านเพื่อเข้ามามีส่วนสำคัญในการเป็นพลังขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจที่เปิดกว้างขึ้น แรงงานข้ามชาติที่เข้ามาใช้ชีวิตในชุมชนรอบตำบลทุ่งควายกินต่างก็ประกอบด้วยคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น กะเหรี่ยง ไทใหญ่ พม่า เขมร ยิ่งทำให้เห็นวิถีชีวิตอันแตกต่างหลากหลายของคนแต่ละกลุ่มและทำให้ชุมชนเกิดลักษณะแบบสังคมพหุวัฒนธรรม (multi-cultural society) ทางกลุ่มรักษะเขมาจึงได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการจัด “ค่ายรักษะเขมาวัฒนธรรม” โดยได้ดำเนินมาต่อเนื่องเป็นประจำทุกปีตั้งแต่ พ.ศ. 2542 เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนให้เข้าใจชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม โดยที่ค่ายรักษะเขมาวัฒนธรรมที่จัดขึ้นในปี พ.ศ. 2558 ซึ่งอยู่ในช่วงดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ ได้มีคำขวัญประจำปีเพื่อสร้างความเข้าใจพหุวัฒนธรรมที่เป็นปรากฏการณ์ใหม่ของชุมชนว่า “ความหลากหลายของชาติพันธุ์คือสีสันของ

ชุมชน” อันสะท้อนให้เห็นความพยายามจัดการเรียนรู้สืบสานภูมิปัญญาในชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจและปรับตัวต่อลักษณะพหุวัฒนธรรมที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในระดับภูมิภาค

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อ 2 เพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นทั้งในด้านเนื้อหาและระเบียบวิธีวิจัยด้วยการวิจัยทางมานุษยวิทยา เป็นส่วนที่ต้องอาศัยคำอธิบายประกอบมาก จำเป็นต้องแยกอธิบายเป็นอีกบทความหนึ่งเนื่องด้วยข้อจำกัดของขนาดบทความ ทั้งนี้ได้ให้แสดงผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อ 2 ในบทความนี้ไว้เพื่อประกอบความเข้าใจในภาพรวมอย่างสังเขปคือ

โครงการฯ ได้พัฒนาศักยภาพของกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นทั้ง 4 กลุ่มเพื่อให้การสร้างกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของแต่ละกลุ่มดำเนินงานมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น โดยมีการจัดประชุมร่วมด้านการดำเนินงานวิจัยเพื่อพัฒนาการสำรวจข้อวิจัยและวิธีการวิจัยทางมานุษยวิทยา 6 ครั้ง การลงพื้นที่ปฏิบัติการเก็บข้อมูลและติดตามการทำงานที่วิจัยเพื่อเสริมทักษะในการใช้เทคนิคการทำงานภาคสนามให้มีประสิทธิภาพ 10 ครั้ง การประชุมเชิงปฏิบัติการ (work shop) เพื่อฝึกฝนการเขียนรายงานวิจัย 2 ครั้ง โดยมีผู้เชี่ยวชาญร่วมให้คำแนะนำทางด้านเนื้อหาและระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่ ผศ.ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ผู้เชี่ยวชาญทางมานุษยวิทยา ผศ.ดร.ประจวบ จันทรหมื่น ผู้เชี่ยวชาญทางชาติพันธุ์วิทยา พตท.ผศ.ดร.ไวพจน์ กุลชัย ผู้เชี่ยวชาญทางรัฐศาสตร์ และคุณวรเชษฐ์ เขียวจันทร์ ผู้เชี่ยวชาญการอบรมศักยภาพเชิงกระบวนการ

ด้วยกระบวนการพัฒนาศักยภาพกลุ่มนักวิจัยดังกล่าว ทำให้เกิดผลลัพธ์ในโครงการวิจัยนี้เชิงรูปธรรมด้วยการสร้างโครงการวิจัยย่อยภายใต้ชุดโครงการนี้เป็น 4 โครงการ คือ โครงการกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาล้านนา กรณีศึกษาโครงการหนองคำลำแก้ว โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา เชียงใหม่ ได้ปรับปรุงรูปแบบการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาตามโมเดล “หนองคำลำแก้ว” โดยขยายหลักสูตรภูมิปัญญาต่าง ๆ ให้มีมากขึ้นและให้สอดคล้องกับการนำความรู้ไปใช้ประกอบอาชีพให้เป็นประโยชน์ได้ในปัจจุบัน โครงการแนวทางการพัฒนาห้องเรียนภูมิปัญญาเพื่อการสืบทอดอัตลักษณ์คนไทดำ โดยการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนภาคใต้ ได้สร้างโมเดล “ห้องเรียนไทดำ” ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาชาวไทดำ โครงการการจัดการความรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์อัตลักษณ์ชาวส่วยบ้านสร้างโหง่น ตำบลหนองไฮ อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ได้สร้างโมเดล “ห้องเรียนวิถีไทบ้าน” ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาชาวส่วย และโครงการการปรับตัวในสังคมพหุอัตลักษณ์อาเซียน กรณีตำบลทุ่งควายกิน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ได้สร้างโมเดล “ค่ายรักษ์วัฒนธรรม” ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาให้กับชุมชนในตำบลทุ่งควายกิน

ผลลัพธ์เชิงรูปธรรมจากการวิจัยของโครงการแสดงให้เห็นว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรม จำเป็นต้องอาศัยส่วนร่วมของชุมชนและการสร้างกระบวนการในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพ ปัจจุบันให้ความสนใจเชื่อมโยงความรู้ภูมิปัญญาในชุมชนร่วมกับเครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นและภูมิภาค ทำให้ข้อตระหนักถึงลักษณะของความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมได้รับความสำคัญมากขึ้น

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

การศึกษาทำให้เห็นลักษณะสำคัญของเครือข่ายกับความเคลื่อนไหวการจัดการความรู้ท้องถิ่น (Network and Local Knowledge Organization Movement) ที่มีการปรับทิศทางการดำเนินงานก้าวข้ามจากชุมชนสู่ท้องถิ่นและภูมิภาคอย่างกว้างขวางขึ้น กลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาทั้ง 4 กลุ่มในการศึกษารั้งนี้เป็นตัวอย่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่พัฒนาความคิดและแนวทางขึ้นมาจากการเรียนรู้ประสบการณ์ทางการพัฒนาของบรรดาองค์กรเอกชนในหลายทศวรรษก่อนหน้านี้ เครือข่ายกลุ่มนี้มีแนวทางร่วมกันคือมุ่งให้ความสนใจต่อการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาตนเองจากวัฒนธรรมและชุมชนในท้องถิ่น โดยมีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้เยาวชนใน

ท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการความรู้ท้องถิ่นของตนเอง รวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาต่าง ๆ เชื่อมโยงกับผู้รู้ที่เรียกว่า “ครูภูมิปัญญา” ในท้องถิ่นของตนมีความรู้เท่าทันสถานการณ์สังคมเพื่อนำไปสู่การกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ด้วยการกำหนดเป้าประสงค์เพื่อ “เรียนรู้รากเหง้า เท่าทันสังคม กำหนดวิถีชีวิตของตนเอง” และนำแนวคิดการศึกษาด้านชุมชนมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะกับในกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาคที่เติบโตมาจากกระบวนการพัฒนาชุมชนและความเคลื่อนไหวการสืบสานภูมิปัญญาตั้งแต่ทศวรรษ 2540 มีการบูรณาการความรู้จากประสบการณ์การพัฒนาเพื่อนำมาใช้ในการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาจนเป็นชุดมโนทัศน์ “รากเหง้าวัฒนธรรม-สืบสานภูมิปัญญา-การศึกษาด้านชุมชน” มาเป็นกรอบและแนวทางการดำเนินการ สะท้อนความเคลื่อนไหวของการร่วมมือในการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางขึ้นจากชุมชนสู่ท้องถิ่นและภูมิภาค โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ

1) เครือข่ายความร่วมมือจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน การวางแผนคิดและแนวทางการทำงานให้สามารถมีทิศทางร่วมกัน จากตัวอย่างที่เห็นได้ในกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา ที่สามารถรวมตัวกันและกระจายกันทำงานในพื้นที่ต่าง ๆ ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา มีความพยายามที่จะถ่ายทอดการทำงานจากรุ่นก่อตั้งสู่คนรุ่นต่อไป ที่น่าสนใจคือกลุ่มเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาได้ลงไปทำงานเคลื่อนไหวในท้องถิ่นและชุมชน ทำให้มีสมาชิกคนทำงานที่มาจากคนที่อยู่ในท้องถิ่นและชุมชนเติบโตขึ้นมา จนสามารถขึ้นมาทำหน้าที่เป็นผู้เคลื่อนไหวในการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง โดยมีองค์กรเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา 4 ภาค ทำหน้าที่เป็นเสมือนพี่เลี้ยงและประสานงานระหว่างท้องถิ่นกับชุมชน แสดงให้เห็นว่าการสร้างเครือข่ายคนทำงานพัฒนาในด้านการสืบสานภูมิปัญญา จำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อการสร้างคนรุ่นใหม่ในวงการพัฒนาที่เติบโตขึ้นมาจากในชุมชนของตนเอง เรียกลักษณะของคนทำงานพัฒนาแบบนี้ว่า “นักพัฒนาคนใน” ซึ่งจะได้สร้างจิตสำนึกผูกพันขึ้นมาจากภายในของท้องถิ่นและชุมชนของตนในกระบวนการพัฒนาและการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญา

2) เครือข่ายความร่วมมือจากชุมชนวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องและเครือข่ายชุมชนชาติพันธุ์มีความสำคัญมากขึ้นเนื่องจากความรู้ในการสืบสานภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับกลุ่มคนที่มีลักษณะวัฒนธรรมร่วมกันหรือกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนของตนเอง การสร้างเครือข่ายของชุมชนวัฒนธรรมและชุมชนชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้องกันจึงมีความจำเป็นที่จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของกลุ่มวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ของตนในมิติที่กว้างและลึกซึ้งขึ้นได้ เช่น กรณีวัฒนธรรมล้านนาในการดำเนินงานของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา จังหวัดเชียงใหม่ กรณีพหุวัฒนธรรมของแรงงานกลุ่มต่าง ๆ ในการดำเนินงานของกลุ่มรักษ์เขาชะเมา จังหวัดระยอง กรณีกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำในการดำเนินงานของกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และกรณีกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย(กวย/กูย) ในการดำเนินงานของสถาบันพัฒนาเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีเนื้อหาในกระบวนการจัดการเรียนรู้สืบสานภูมิปัญญาในด้านประวัติศาสตร์ รวมทั้งวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่แต่ละชุมชนเองมีการรักษาวัฒนธรรมของตนได้ในแง่มุมและรูปแบบที่แตกต่างกันไป เช่น โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนาได้เชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนล้านนาและครูภูมิปัญญาล้านนาแห่งต่าง ๆ ที่ยังรักษาวัฒนธรรมที่เป็นตัวแทนของล้านนา แปรเนื้อหาและรูปแบบออกมาเป็นหลักสูตรล้านนาที่แยกย่อยตามวัฒนธรรมล้านนาแต่ละประเภทอย่างหลากหลาย หรือกรณีของเครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำในภาคใต้ นอกจากจะได้ริเริ่มในการจัดการความรู้เพื่อการสืบสานภูมิปัญญาชาติพันธุ์ในชุมชนของตนแล้ว ยังได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชนชาติพันธุ์ไทดำในที่ต่าง ๆ จนได้สร้างเครือข่ายไทดำในภาคใต้ขึ้น และสร้างความสัมพันธ์ร่วมกับเครือข่ายไทดำในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ตลอดจนเครือข่ายไทดำที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แสดงให้เห็นว่าในมิติทางชาติพันธุ์ การจัดการความรู้ในการสืบสานภูมิปัญญาไม่สามารถทำได้อย่างจำกัดเพียงแค่ความเข้าใจในชุมชนของตนอย่างโดดเดี่ยว แต่ต้องขยายมิติความสัมพันธ์

เชื่อมโยงไปสู่ชุมชนชาติพันธุ์เดียวกันในท้องถิ่นของตนให้กว้างขึ้น และสามารถก้าวข้ามพรมแดนของรัฐชาติ ซึ่งจะทำให้ความเข้าใจต่อความรู้ในเรื่องชาติพันธุ์ของตนมองเห็นความสัมพันธ์กว้างขวางขึ้นจากชุมชนสู่ท้องถิ่นและภูมิภาคด้วย

ด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางสังคมที่พิจารณาผ่านการพัฒนาในด้านการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาซึ่งเติบโตขึ้นมาจากความสนใจต่อชุมชนและท้องถิ่น จึงมีความสำคัญมากขึ้นที่จะต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระดับที่กว้างขวางขึ้น เนื่องจากชุมชนเองไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นและภูมิภาคของตน ความรู้ของชุมชนจึงต้องเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายของชุมชนและชุดความรู้ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น กระบวนการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาให้มีประสิทธิภาพจึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายของความเคลื่อนไหวในการทำงานอย่างกว้างขวางมากขึ้นจากบุคคลและองค์กรในชุมชนสู่ท้องถิ่นและภูมิภาคด้วยเช่นเดียวกัน

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ผศ.ดร.บัญชา แก้วส่อง อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจารย์ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ ที่ปรึกษาโครงการ คุณนิวัตร ไช้เต็กมิม ผศ.ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ผู้สนับสนุนทางความคิด และคำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการวิจัย ครูภูมิปัญญาทุกท่านที่ยินดีให้ข้อมูลทรงคุณค่า ทีมโครงการวิจัยย่อยจากเครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาที่ร่วมดำเนินการภาคปฏิบัติการของการวิจัยอย่างอดทนและแข็งขัน และผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ความเห็นในการพัฒนาปรับปรุงโครงการวิจัยนี้ให้สำเร็จตามเป้าหมาย

รายการอ้างอิง

- คิด แก้วคำชาติ. (2557). ห้องเรียนวิถีไทบ้าน. ใน ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ และคณะ (บ.ก.), *บ้านผ้าแล้ง-นาเจริญ ห้องเรียนวิถีไทบ้าน* (หน้า 25-46). กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนารูปแบบสถาบันการจัดการเรียนรู้ด้านเด็กเยาวชนบนฐานชุมชน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนสุขภาพ (สสส.).
- เครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา. (2558). *แนวทางการศึกษาบนฐานชุมชน, เวทีการศึกษาบนฐานชุมชน ตอนคนมีราก*. [แผ่นพับ]. เชียงใหม่: โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชาศิลป์. (2538). องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ไทอาหม. ใน บุญพา มลิณทิสุต, จารุวรรณ พรหมวัง-ข้าเพชร (บ.ก.), *การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท* (หน้า 51-80). สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- นิติ ภาวครพันธุ์. (2558). *ชนถกชาติและชาติพันธุ์*. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2547). *30 ชาติในเชียงราย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- ประชาภิจักรจักร (เข้ม บุนนาค), พระยา. (2478). *พงศาวดารโยนก*. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2561). การศึกษาคนไทในรัฐอีสาน อินเดีย: จากแนวคิด “รากเหง้าดั้งเดิม” สู่ “ชาตินิยมเชิงเชื้อชาติ” และ “การกำหนดทางชาติพันธุ์”. *วารสารมานุษยวิทยา*, 1(1), 83-117.

ยุคตี มุกดาวิจิตร. (2548). **อ่าน ‘วัฒนธรรมชุมชน’: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน.**

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.

วิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนพันธ์), ชุน. (2506). **หลักไทย.** พระนคร: โอเดียนสโตร์.

วิจิตรวาทการ, พลตรี หลวง. (2549). **งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). **10 ปีญาชนสยาม เล่ม 1 ปีญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์.** กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้.

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา. (2543). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2546). “บทนำ”. ใน ชูพิณิจ เกษมณี (บ.ก.), **ชาติพันธุ์และมายาคติ** (หน้า 5-16). กรุงเทพฯ:

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2552). **ความเข้าใจ “วัฒนธรรม” ในงานวิจัยสังคมไทย มานุษยวิทยาปะทะวัฒนธรรมศึกษา:**

ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ), พระยา. (2505). **ไทย-จีน.** พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

อนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ), พระยา. (2511). **เรื่องของชาติไทย.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์.

โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา. (2555). **หลักสูตรวิชาภูมิปัญญาล้านนา.** เชียงใหม่: นานาการพิมพ์.

Geertz, Clifford. (1963). “Primordial ties”. In John Hutchison and Anthony D. Smith (Eds.), **Ethnicity** (pp. 40-45). Oxford – New York: Oxford University Press.

Shils, Edward. (1957). Primordial, personal, sacred and civil ties. **British Journal of Sociology**, 8(2), 130-145.

Smith, Anthony D. (1998). **Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism.** London and New York: Routledge.

Van den Berghe, Pierre L. (1978). Race and ethnicity: a sociological perspective. **Ethnic and Relation Studies**, 1(4), 401-411.

Van den Berghe, Pierre L. (1988). Ethnicity and the sociology debate. In John Rex and David Mason (Eds.), **Theories of Ethnic and Race Relations** (pp. 246-263). Cambridge: Cambridge University Press.

Wenger, Etienne. (2000). **Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity.** Cambridge: Cambridge University Press.